

אחידות או ייחודיות במנהגים?

מבנה השיעור:

פתיחה: על ייצוג והכרה.

לימוד בחברותא: הרב משה מלכה והרב עובדיה יוסף.

אסיף: להחזיר עטרה ליושנה?

סיכום: המשמעות העמוקה של ריבוי מנהגים.

פתיחה: על ייצוג והכרה

סבא היה רגיל בנוסח ארם צובא, ודקדקן בנוסח היה, ויודע נגן היה. לפיכך, קשה היה בעיניו לקבוע את מקומו באחד מבתי-כנסיות הללו. ובכל שבת ושבת הלכנו למקום אחר, ולא ערב בעיניו. אף הם לא הכירוהו, ולא נשאו את פניו, קל וחומר שלא ביקשו אותו, כבש דרשותיו ולא דרש. וניכר היה על פניו שדרשותיו כבושות אצלו. בשעות הצהריים הכין את הדרשה וליטש את סגנונה, כמנהגו שנים הרבה, וכשהגיע שעת המנחה, ולא הייתה אחריה דרשה, והמתפללים יצאו לשוח בדברים בטלים עד סעודה שלישית, ידענו שנזכר הוא בארם צובא כשהוא עומד לפני התיבה, מהרהר כמה רגעים בדומיה, ובררשה קולחת מפיו. הלכנו ללוותו מבית-הכנסת לביתו והוא דומם...

רבי חיים סבתו, "שברי לוחות" (קטעים), אמת מארץ תצמח, תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2001, עמ' 185-186, 201-202.

הדרישה להכרה... זוכה לקדימות עקב הנחת קיומם של קשרים בין הכרה לבין זהות, כאשר משמעות המונח 'זהות' היא שהאם מבין מי הוא ומהם המאפיינים הבסיסיים המגדירים אותו כיצור אנוש. הטענה היא שהזהות העצמית מעוצבת בחלקה באמצעות הכרה או היעדרה, ולעתים באמצעות הכרה שגויה misrecognition מצד האחרים, כך שלאדם או לקבוצה עלול להיגרם נזק אמיתי, עיוות אמיתי, אם החברה הסובבת אותם משקפת תמונה מצמצמת, משפילה או מבזה שלהם. היעדר הכרה או הכרה שגויה עלולים לפגוע ואף להיות צורה של דיכוי, הם עלולים להביא לכליאתו של אדם במצב כוזב, מעוות ומצמצם של הווייתו.

צ'רלס טיילור, "הפוליטיקה של ההכרה", אוהד נחתומי (עורך), רב-תרבותיות במבחן הישראלי, ירושלים: מאגנס, תשס"ג, עמ' 21.

חוויה מרכזית שלילית נוספת שהייתה משותפת ליוצאי אסיה וצפון-אפריקה היא הדחייה הטוטלית של תרבות המקור הלא-אירופית שלהם. היה לכך כמובן קשר להשפעת הסדר הקולוניאלי של החברה הציונית, אך לגבי יוצאי ארצות ערב, נוספה כאן גם השותפות התרבותית עם אויבי המדינה, הערבים. מדיניות כזו ההיתוך ומיזוג הגלויות תבעה שינוי תרבותי מכל קבוצות העולים, אך הלחץ על המזרחים היה גדול במיוחד. הם סבלו מאי-לגיטימציה כפולה ולעתים משולשת של תרבויות המקור שלהם: אלה

תויגו גם כלא-לאומיות, גם כנחותות וגם כדומות לאלו של אויבי ישראל. תרבויות המזרחים ירדו אפוא למחתרת. הן יכלו להמשיך להתקיים ואף להתפתח ולהשתנות על רקע תנאי הקיום החדשים של בעליהן, אך ורק במובלעותיה של "ישראל השנייה" – המעברות ושכונות העוני, ערי פיתוח ומושב המזרחים.

ירון צור, "הבעיה העדתית", צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור השני תשי"ח-תשכ"ח, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2000, עמ' 116-115.

- האם חוויתם או פגשתם מצבים של אי-הכרה והכרה שגויה?
- מה חשיבותה של הכרה? מה חשיבותו של ייצוג?

שאלת ייצוגן של קבוצות זהות שונות בישראל, בהן המזרחים, וההכרה בהן, נדונה בדרך כלל בהקשרים של חינוך, תקשורת ותרבות ישראלית. ואולם, בשאלה זו עסקו גם בהקשרים של המסורת וההלכה היהודית, במיוחד ביחס למסורת אשכנז מול מסורת ספרד. שאלות כגון: מדוע לא נקטה מועצת הרבנות הראשית זְזמה להשוות את מנהגי העדות השונות בארץ? למה לא הכריזה על מנהג אחד השווה לכל אזרחי המדינה ועל נוסח תפילה אחד? כי כך היינו מגיעים למיזוג גלויות ולא היו עוד עדות נפרדות, אשכנזיות וספרדיות! שהרי השוני במנהגים ובתפילות מנציח את הפירוד והפילוג בין העדות? למה למנות שני רבנים בכל עיר, אשכנזי וספרדי, ולא להסתפק באחד?

כל השאלות הללו, ורבות נוספות, הופנו לרבנים במרוצת השנים והן משקפות את העיסוק בממלכתיות, באחידות, ב"כור היתוך" מצד אחד, ובייחודיות, בשמירה על מנהגים ורב-תרבותיות, מצד שני. אין אלה שאלות הלכתיות בלבד, אלא שאלות פוליטיות על יחסי כוחות ועל ייצוג והכרה, ובה-בשעה אלה הן שאלות על דמותה של החברה היהודית-ישראלית. בשיעור נראה כיצד מתמודדים רבנים ספרדים מתמודדים עם שאלות אלה.

לימוד בחברותא: הרב משה מלכה והרב עובדיה יוסף

נלמד כעת בחברותא את עמדתם של הרב משה מלכה והרב עובדיה יוסף בשאלות שבהן עסקנו בפתוחה. הסוגיה ההלכתית של אחידות או של שמירה על מנהגים מקבילה לזיכוח שבין חסידי כור היתוך לחסידי הרב-תרבותיות. גם את הנימוקים בעד או נגד וגם את המודעות למניפולציות הפוליטיות שאפשר לעשות בשם ערך האחדות – את כל אלה נפגוש בתשובות שנלמד.

אחדות האומה ושינוי המנהגים: הרב משה מלכה¹

קבלתי את מכתבך זמנו כ"ב ניסן תש"מ, שבו אתה שואל: מדוע לא נקטה מועצת הרבנות הראשית יוזמה, להשוות מנהגי העדות השונות הנמצאים בארץ למיניהם? למה לא הכריזה על מנהג אחד השווה לכל אזרחי המדינה ועל נוסח אחד בתפילות, כך נגיע למיזוג גלויות ולא תהיינה עוד עדות נפרדות,

¹ לנחותת הקריאה תרגמו ארמית לעברית ופתחנו ראשי תיבות. בעת הצורך הוספנו מילות הבהרה בסוגריים.

אשכנזיות לבד וספרדיות לבד? שכן שינוי המנהגים והתפילות מנציחם את הפרוד והפילוג בין העדות?
גם מינוי שני רבנים בכל עיר, אחד אשכנזי ואחד ספרדי, תורם לכך ולמה לא יהיה רק רב אחד?
תשובה: שאלה גדולה ידידי שאלת, אך פתרונה לא יוכל לבוא על ידי יחיד ולא ידי יחידים גם לא על ידי מועצת הרבנות, כי היא שאלה כוללת ועולמית הנוגעת לכלל היהדות, וצריך שכולם יסכימו לפתרונה...

מובן מאליו, שאם יצר הפירוד והפילוג השתלט עלינו, והוא הולך ומתגבר בתוכנו, אם רגשי השנאה והקנאה מפעפעים בקרבנו, לא בהבדלי המנהגים יסודם, ולא מחמת שינוי התפילות ריבוי הנוסחאות הנובעים, אלא מפני שאותו חומר המדבק, והמלכד אישי האומה לגוף אחד, אותו דבק המאחד את העדות והקהילות לאומה אחת, ואשר נברא מלכתחילה למטרה זו, נפסל בעיני המודרניזם, נדחה לקרן זווית, ובמקומו משתמשים בטיח מלאכותי מתוצרת יוון "העדינה", מעשה ידי בשר ודם, שאינו מחזיק מעמד אפילו לשעה אחת, ולא עוד אלא שבמקום שיחבר וילכד, הוא מפריד ומרחיק, לכן גברה המחלוקת המפלגתית והשנאה העדתית, המבליטה את אותם השינויים החיצוניים שעליהם אתה מדבר, וכל אחד רואה בחברו איש זר, כלא יהודי, רוסי, פולני, מרוקאי או עיראקי, ולא יותר...

אשר לשאלתך השנייה שכדאי למנות רב עיר אחד ולא שני רבנים, לפי דעתי אין במינוי שני רבנים שום פגם ולא שום דופי, אדרבא זו היא מצוות התורה: "שופטים תיתן לך... לשבטיך" ופירש רש"י זכרו לברכה "לשבטיך", לכל שבט ושבט... וכל זה מבואר בדברי הכתוב עצמו: ושפטו את העם משפט צדק, זאת אומרת, כאשר יהיו שופטים מכל שבט ושבט, שכל שבט ידון את שבטו, אז יהי משפט צדק בהחלט, כי השופט יודע ומבין היטב את אנשי שבטו את אופיים ואת תכונותיהם ומנהגם, ואת מסורת אבותיהם וישפוט אותם לפיהם, וגם הנשפטים בעצמם יהיו משוכנעים שנשפטו בצדק, ולא יהיה שום חשש ולא שום חשד של שום נטייה שבטית או מגמתית.

והנה על מדוכה זו ישבתי שנים רבות מיום עלייתי לארץ, וראיתי שכל מערכת הדיינים מורכבת כולה מאשכנזים לבד, פרט לשלושה דיינים ספרדים ששובצו במערכת למראית עין, שכל אחד מהם היה בטל מרוב, לא יתכן, צעקתי, לדיין אשכנזי לרדת לסוף דעתו של מתדיין ספרדי, כי אינו מסוגל לדעת את אופיים והתנהגותם ותנאי חייהם, ואיך יצליח לדון בין איש ואשתו בצדק? והגם שהדיין קשור להלכה בשולחן ערוך ואינו רשאי לנטות ממנה ימין ושמאל, כי ההלכה אינה מבחינה בין אשכנזי לספרדי, ישנם דברים התלויים בשיקול דעתו של הדיין, בודאי שתהיה דעתו נוטה לבן עדתו, ובנטייה מועטת עלול להשתנות הדין, במיוחד כאשר הזוג מעורב אישה אשכנזית ואיש ספרדי או להיפך, שאז אם המתחייב ספרדי יחשוב שהייתה כאן נטייה עדתית, והתורה אמרה והייתם נקיים מה' ומישראל. ורק עם מינויו של אהרון אבוחצירא לשר הדתות, שונה המצב קצת לטובה, הוא הכניס כמה דיינים צעירים ספרדים למערכת זו שהיה סגורה בפניהם סגירה הרמטית, ובכל זאת עדיין דיינים ספרדים מהווים רק שלישי מכלל המערכת.

מובן מאליו, שגם במערכת הרבנות יהיה צורך לשני רבנים בכל עיר, שכן תפקידו של רב המקום הוא לענות על שאלות איסור והתר, להדריך את צאן מרעיתו על דרכי התורה והיראה, להשגיח על הכשרות ולהורות לעם מה יעשה ישראל, ולהיות שישנם דברים רבים ומנהגים משונים בין האשכנזים לספרדים, מהראוי שיהיה בעיר רב אשכנזי ולהורות ולהדריך את האשכנזים, ורב ספרדי להדריך ולהורות את

הספרדים, עד אשר יערה עלינו יתברך שמו רוח ממרום ונתאחד ונתלכד לעם אחד, ולא ייזכר עוד שם אשכנזי ולא שם ספרדי, אלא ישראלי בן אברהם יצחק ויעקוב, כשנהיה לעם אחד ותהיה לנו תורה אחת ומשפט אחד, יתאים לנו רב אחד, זו היא תקוותנו שיגיע הזמן שבו יהיה ה' למלך על כל הארץ והיה ה' אחד ושמו אחד, בעגלא ובזמן קריב, אמן.

זהו ידיד מה שנראה לי לענות על מכתבך והנני חותם באהבה רבה.

הרב משה מלכה, אחדות האומה ושינוי המנהגים, שו"ת והשיב משה, לוד: אורות יהדות המגרב, 1994, סימן מב, עמ' 118-121.

להחזיר עטרה ליושנה: הרב עובדיה יוסף²

ב"ה. שלוחה בארמנותיך (תשכ"ט) לפני קודשו. בבואי שנה זו לשרת בקודש בעיר ואם בישראל תל אביב רבתי והמחוז, הוריתי בסייעתא דשמיא לרבנים רושמי הנישואין ברבנות הראשית לת"א-יפו, להרשות לעשות נישואין לספרדים ועדות המזרח גם לאחר י"ז בתמוז עד ראש חדש אב, ולא עד בכלל, כדעת מרן שקיבלנו הוראותיו, וכמנהג עיר קודשנו ותפארתנו ירושלים תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן, וכמבואר בספר פרי האדמה³ חלק ד' בשם שולחן מלכים⁴. וכן הוא במנהגי ירושלים. ובפרט שרוב הנרשמים לנישואין הם רווקים שעדיין לא קיימו מצות פריה ורביה. ואף על פי שעד כה לא נהגו לרשום לנישואין בימי בין המצרים גם לספרדים ועדות המזרח, צויתי שמכאן ולהבא ינהגו להקל כאמור, ואמרת לבאר טעמי ונימוקי בזה בעזרת ה' יתברך.

...ושמעתי שיש טוענים על דברי שמאחר שהרבנים הראשיים לת"א-יפו שקדמוני הניחו המנהג להחמיר, אין לשנות המנהג. ואין זה דבר, שמקום הניחו לי להתגדר בו. ומכל שכן שידוע שהרבנים הראשיים הספרדים שקדמוני היו כפופים לעמיתיהם הרבנים הראשיים האשכנזים, הגאון רבי בן ציון עוזיאל⁵ זכרו לברכה היה כפוף להגאון רבי אברהם יצחק קוק⁶ זכר צדיק לברכה. (ונודע כי מרוב אהבתו לאיחוד ומיזוג העדות הציע לוותר ולבטל אף את השחיטה הספרדית, והסכים שהספרדים יקבלו עליהם מנהגי השחיטה של האשכנזים, אלא שהגאון רבי צבי פסח פראנק⁷ ז"ל התייצב מנגד, ואמר: אף אם הרבנים הספרדים יוותרו על מנהגי השחיטה הספרדית, אקום אני ואארגן שחיטה ספרדית, שכל עדה צריכה להמשיך במסורתה ומנהגיה המקובלים מדורי דורות, וכל שבט ושבט עליו לתפוס כמנהג אבותיו. קובץ הצבי ישראל בקונטרס משואה לדור עמוד פו)... וכן הגאון רבי יעקב משה טולידאנו⁸ זכרו לברכה בהיותו רב ראשי לת"א-יפו לא היה יכול להרים ראש כלפי עמיתו יבדל לחיים טובים הגאון רבי איסר יהודה אונטרמן⁹ שליט"א ולחלוק עליו בהלכה.

² לנוחות הקריאה תרגמו ארמית לעברית ותפתחו ראשי תיבות, בעת הצורך הוספנו מילות הבהרה בסוגריים.

³ רבי רפאל מיוחס (1701-1771), מגדולי חכמי ירושלים. מחברו של פרי האדמה - חיבור על הרמב"ם בדי' חלקים.

⁴ רבי יצחק בואינו, מחכמי ירושלים במאה ה-17. מחבר ה ספר שולחן מלכים, ובו הרבה תקנות ומנהגי ירושלים. ספר זה עדיין בכתב יד.

⁵ הגאון רבי בן ציון עוזיאל (1880-1953), הראשון לציון ומגדולי חכמי ארץ ישראל במאה ה-20.

⁶ הגאון רבי אברהם יצחק קוק (1865-1935), הרב הראשי האשכנזי הראשון של ארץ ישראל, ומגדולי החכמים במאה ה-20.

⁷ רבי צבי פסח פראנק (1873-1960), רבה של ירושלים ומגדולי הפוסקים במאה ה-20.

⁸ רבי יעקב משה טולידאנו (1880-1960), רבה של תל אביב ושר הדתות.

⁹ רבי איסר יהודה אונטרמן (1886-1976), רבה של תל אביב ולימים הרב הראשי האשכנזי של ארץ ישראל.

והם היו ממונים ושולטים על הרבנים רושמי הנישואין, והנהיגו הכל כמנהג בני אשכנז, ולמען השלום שתקו, שרים עצרו במלים וכף ישימו לפיהם. והדברים מפורסמים בכירור גמור. ובמקרה שכזה ודאי שלא נחשב מנהג, וכמו שכתוב בשו"ת פעולות צדיק¹⁰ חלק ב'. עיין שם. אבל אנחנו שלא כפופים, תהילה לאל יתברך, על משמרת אעמודה להחזיר עטרה ליושנה להורות כדעת מרן שקבלנו הוראותיו, ולהשוות מנהג עירנו ת"א יפו כמנהג עיר קודש תיבנה ירושלים של זהב.

כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. וכן קיימו וקבלו הרבנים הגאונים רושמי הנישואין, והוקבע המנהג זה שנים רבות, להתיר נישואין לספרדים ועדות המזרח לאחר י"ז בתמוז עד ראש חודש אב, ולא עד בכלל, כמו שנוהגים במנהגי ירושלים. והבא לשנות ולהחמיר, חטא רבים נשא, וידו על התחתונה. ושומע לנו ישכון בטח, ושאנן מפחד רעה, ומה' ישא ברכה.

הרב עובדיה יוסף, להחזיר עטרה ליושנה, שו"ת יביע אומר, ירושלים: מאור ישראל, 1986, חלק ו אורח חיים סימן מג, עמ' קמא-קמב, קמד.

- מה יוצר פירוד ופילוג בתוכנו?
- כיצד שיח האחדות הופך למסווה למניפולציות של כוח ופוליטיקה?
- האם אחידות מביאה לאחדות או לכניעה לחזקים?

הרב מלכה מבטא בדבריו עמדה חיובית כלפי ריבוי מנהגים וטוען שחוסר האחדות בעם אינה נובע מן השונות אלא מן "המחלוקת המפלגתית והשנאה העדתית". הוא מדגיש את חשיבות הריבוי מסיבות מהותיות, והוא גם מודע להיבטים הפוליטיים של הצורך בייצוג הספרדים והמזרחים במציאות חברתית עכשווית, שבה יחסי הכוחות בין מזרחים לאשכנזים אינם סימטריים.

הרב עובדיה עוסק בסוגיה של נישואין בימי בין המצרים. בעוד מנהג יהודי אשכנז היה להימנע מנישואין בימים אלה, הספרדים ובני עדות המזרח רשאים היו להינשא בימים שבין י"ז בתמוז לר"ח אב – וזאת בהתאם לדעת מרן, הוא הרב יוסף קארו. הרב עובדיה בא אפוא להחזיר את המנהג הספרדי לעיר תל אביב, שרבניה הספרדים כפפו עצמם, למען השלום והאחדות, לעמיתיהם האשכנזים. כלומר, מקור ההחמרה במנהג הוא ביחסי כוחות א-סימטריים שהתקיימו בעבר בין חכמי ההלכה בעיר תל אביב, ואת ההיררכיה והכפיפות הזאת מבקש הרב עובדיה לתקן. הוא איננו מוכן ל"אחדות" שבאה על חשבון הספרדים, אחדות שמסתירה למעשה הגמוניה אשכנזית, והוא בא "להחזיר עטרה ליושנה".

אסיף: להחזיר עטרה ליושנה?

- האם הרב מלכה והרב עובדיה מאוחדים ברצון "להחזיר עטרה ליושנה"?

האם החזרת עטרה ליושנה היא החזרה של ריבוי המנהגים? מצד אחד כן – החזרה של המנהג הספרדי לצד המנהג האשכנזי. מצד שני, בתפיסת הרב עובדיה ההלכה הספרדית היא אחת - זו של השולחן

¹⁰ פעולות צדיק – רבי יחיא צאלח (1713-1805), מגדולי חכמי תימן בדורות האחרונים.

ערוך ולא ריבוי המנהגים של העדות השונות. בכך שונה גישתו מזו של הרב מלכה. כאן אנו כבר נוגעים בוויכוח פנים-ספרדי בשאלה: האם במדינת ישראל צריך הלכה ספרדית אחת המבטלת את המנהגים של העדות השונות? כאן קיימת מחלוקת בין הרב עובדיה לרבנים ספרדים אחרים.

לביטוי "להחזיר עטרה ליושנה" משמעויות שונות. נקרא את דבריו של צבי זהר:

עבור ציבור האוהדים והבוכרים של ש"ס, רעיון "עטרה ליושנה" משמעו שיקום החיים ה"מקוריים" של עדת המוצא (התוניסאית, מרוקאית, עיראקית, חלבית וכד')... כדוגמא וכ"פה" לגישה מעין זאת נביא את שמעון מלול, יליד ואדי סליב ובן להורים שעלו ממרוקו ב-1954: "להחזיר עטרה ליושנה" זה לא להתחיל לעשות דברים שלא עשינו אף פעם. זה להמשיך לעשות את מה שאנחנו ממילא רגילים מהבית, את מה שעשו מאות שנים לפנינו. אבל: עם הדרת כבוד, עם השלמה שזו הדרך שלנו, בלי בושה..."

ואילו מבחינתו של הרב עובדיה יוסף, יש להגיע לאחדות הלכתית של כל יהודי ישראל בלא צורך כלל לדון על ערכם היחסי של מנהגי עדות, או להכריע עניינית איך וכיצד לשגב בין אלמנטים שונים של מנהגי עדות וקהילות מוצא שונות. המהלך של הרב עובדיה ממוקד בקביעה, שההלכה מכירה אך ורק במושג של "מנהג המקום", וכי בעקבות הגירה אין כל חובה להפוך את מנהג מקום המוצא למנהג של קבוצה חברתית במקום החדש. אדרבה: במקרה של עלייה לארץ ישראל, אין זה ראוי כלל להחזיק במנהג מקום המוצא, וכל העולים צריכים לנהוג בארץ אך ורק על פי מנהג המקום – היינו, על פי דעת מרן רבי יוסף קארו [בעל השולחן ערוך], שהוא "מרא דאתרא" [=רב המקום] של ארץ ישראל... הרב עובדיה קובל על כך שלמרות קיבוץ הגלויות לארץ ישראל אין העם החי בארץ מאוחד בדרך קיום התורה והמצוות. זאת מפני שכל קבוצה ממשיכה בארץ את שייחוד אותה בגלות... תקוותו ושאיפתו של הרב עובדיה היא, שפירוד זה ייפסק, וכל עם ישראל יאמץ דפוס אחיד של חיים יהודיים... הדפוס האחיד, שסביבו יתאחדו ולאורו ילכו כל בית ישראל, הוא הדפוס הארצישראלי האותנטי, זה של מרן רבי יוסף קארו – וזהו על פי הרב עובדיה "להחזיר עטרה ליושנה".

צבי זהר, "חזונו של הרב עובדיה – 'להחזיר עטרה ליושנה'", האירו פני המזרח – הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשס"א, עמ' 312-352.

• האם הרב עובדיה נוקט גישה של "כור היתוך" או של "רב-תרבותיות"?

למעשה, מסיבות של תפיסה הלכתית עמוקה – ולא רק מסיבות פוליטיות – הרב עובדיה מבקש להפוך למעשה את יחסי הכוחות שבין ספרד לאשכנז ולהנהיג בארץ ישראל את "מנהג המקום", דהיינו את המסורת ההלכתית הספרדית של מרן.

יש לציין, שגישת "החזרת עטרה ליושנה" של הרב עובדיה – גישה של אחדות הלכתית הבאה לבטל את ריבוי המנהגים – אינה מוסכמת על כל חכמי הספרדים במאות השנים האחרונות; יש מהם הנוקטים גישות אחרות וחולקים באופן חריף על "החזרת עטרה ליושנה" במובן זה. עם זאת, מן הבחינה הפוליטית, אי-אפשר להמעיט בהצלחת המפעל המהפכני של הרב עובדיה, אשר החזיר לקדמת הבמה את קולה של ההלכה הספרדית-מזרחית.

סיכום: המשמעות העמוקה של ריבוי מנהגים

אחת השאלות החוזרות ונשנות בכל דיון על ריבוי לעומת אחידות היא האם הריבוי (במקרה זה ריבוי מנהגים) אינו מביא בעצם לפיצול בעם במקום לאחדו. בדקנו את השאלה הזו מפרספקטיבה פוליטית בעקבות הרב מלכה והרב עובדיה. ראינו שיש לשאלה גם ממד פילוסופי מהותי, ושהרב עובדיה מונע לא רק על ידי שיקולים פוליטיים, אלא גם על ידי תפיסה הלכתית עמוקה של "מנהג המקום". כנגד זאת נכיר כעת תפיסה פילוסופית בעד ריבוי מנהגים, במאמרו של הרב אליהו בקשי דורון על אודות המנהג והיחס בין ההלכה למנהג.

המנהג כבסיס לכל תקנה והלכה: הרב אליהו בקשי דורון

ההלכה וגדריה שווים לכל, בשולחן ערוך שפה אחת ודברים אחדים, אולם בשפת המעשה המנהגים והמסורות רבים ומגוונים, כשם שהארץ ניתנה לבני אדם, וגדלותו של האדם בבחירתו החופשית ובעיצוב דמותו, כך גם גדולתה של ההלכה שנתנה לבני אדם, לפי כושר מעשיו ורגשותיו של המקיים, וכשם שאין פרצופיהם שווים כך גם אין דעותיהם שוות, לכל אדם הדרך משלו להפעיל רגשותיו ולהגיע לתכלית המצווה, ריבוי המסורות והמנהגים מאפשר לאדם לקבוע לו את הצורה והדרך הנכונה המתאימה לו לקיום המצווה, כמובן שלא לכל אחד הרשות בידו, ולא כל אדם קובע את הדרך הנכונה לקיום המעשי של המצווה, אולם מנהגים ומסורות שהונהגו בכלל ישראל והוכיחו את עצמם כדרך הרבים הם הדרכים השונות...

בהלכה שפה אחת ודברים אחדים המורים על העקרונות, אולם היופי וההדר הוא שדרכי הביצוע בשפת המעשה, מגוונים, ומאפשרים את ביטוי האישי של האדם.

הרב אליהו בקשי דורון, המנהג כבסיס לכל תקנה והלכה, ספר בנין אב, ירושלים: מכון בנין אב, 2002, חלק ד, סימן עח, עמ' שנט.

הרב בקשי דורון מתאר את היחס שבין הלכה ומנהגים כיחס שבין האוניברסלי לאישי/קהילתי, בין מסגרת מאחדת לבין ביטוי אישי. המנהג הוא שפת הרגש ו"שפת המעשה", ושפת המעשה מתבטאת בהכרח בריבוי. המנהגים והמסורות הם התוכן הפנימי העמוק של קיום ההלכה. וכך, האחדות היא שמאפשרת את הריבוי, והיא מושגת, באופן פרדוקסלי, דווקא על ידי הריבוי.